

УДК 340.12

Крижова О. Г.

*суддя Рівненського міського суду Рівненської області,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
(Національний університет «Острозька академія»)*

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАВОЗАСТОСОВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Концепція верховенства права є одним із найбільших досягнень цивілізації, що спрямоване на утвердження гуманності, рівності та справедливості. Це невід'ємний атрибут правової держави, громадянського суспільства та демократичного устрою. Важливість впровадження принципу верховенства права в державне та суспільне життя підтверджується як прикладами з історії, так і обставинами сучасності. При цьому, воно не може бути успішним без теоретичного опрацювання усіх аспектів даного явища, прикладом чого є правова традиція європейської цивілізації, де фактично зародилася, розвивалася і втілювалася ідея верховенства права. Складне переплетення правових та політичних реалій сьогодення України гостро ставить перед вітчизняною юридичною наукою питання неупередженого з'ясування сутності верховенства права та можливості практичного застосування останнього в правотворчості та правореалізації. При цьому, особливо потрібно відмітити необхідність об'єктивного аналізу верховенства права як

© Крижова О. Г., 2014

© Національний університет «Острозька академія», 2014

-
- Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

основоположного принципу здійснення правосуддя, що повинен бути побудований на незалежній оцінці як українського, так і зарубіжного досвіду у цій сфері.

Фундаментальність цього принципу, його особлива значимість породжує велику кількість дискусій навколо з'ясування його сутності. Існуючі напрацювання породжують ще більше питань, які передусім пов'язанні із практичною реалізацією концепції верховенства права в Україні, перетворення її в засіб досягнення державного та суспільного благополуччя. У зв'язку з цим детальне дослідження потребують такі аспекти принципу верховенства права як узгодження значення пов'язаних з ним термінів і понять, його місце в системі принципів права, а також визначення умов та шляхів введення його в правозастосовну діяльність, особливо у рамках здійснення правосуддя.

Питанням верховенства права займалися такі науковці як Головатий С. П., Козюбра М. І., Колодій А.М., Оборотов Ю.М., Погорілко В. Ф., Рабінович П.М., Селіванов В.М., Серьогін С.В., Скрипнюк О. В. та інші.

Зміст який вкладається сьогодні у різні визначення поняття «верховенство права» іноді має майже протилежне значення, або, відрізняючись на перший погляд не суттєво, все ж залишає простір для дискусії. Відсутність чіткого розуміння цього терміну, а також будь-якого успішного досвіду застосування верховенства права у вітчизняній правовій практиці зумовлює виключно декларативне його значення. Без простого, логічного та лаконічного тлумачення верховенства права, воно може стати ще одним надбанням західної цивілізації у правовій сфері, яке українці намагалися, проте так і не зуміли поставити собі на службу.

Слід, перш за все зазначити, що принцип верховенства прав закріплений у Конституції України та в ряді нормативно-правових актів.

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

Показовою тут, на нашу думку, є згадка про нього в Кодексі адміністративного судочинства України (КАС України), Цивільному процесуальному кодексі України (ЦПК України) та Господарському процесуальному кодексі України (ГПК України). Це свідчить про визнану законодавцем вагомість принципу верховенства права як для всієї процесуальної діяльності суду, так і в частині здійснення ним власне правосуддя. Проте з наведених вище актів лише Кодекс адміністративного судочинства містить спробу визначення сутності цього принципу. Так ст. 8 говорить, що «суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1]. Звичайно, уже саме по собі законодавче закріплення поняття верховенства права має велике значення, проте таке тлумачення останнього жодним чином не конкретизує його зміст та відповідно не сприяє його практичній реалізації у правосудді.

Відповідно до визначення даного Конституційним судом України верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути пройняті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [2]. Ми підтримуємо думку Оборотова Ю. про те, що Конституційний суд даючи таке визначення діє в межах колишньої логіки верховенства закону, встановлюючи формалізовані межі поширення верховенства права в українському праві [3, с. 9].

Аналіз публікацій з приводу визначення сутності поняття верховенства права дає підстави для твердження основною причиною дискусій з цього приводу є недостатньо чітке розмежування верховенства

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

права та верховенства закону. При чому наслідки відсутності такого чіткого розмежування досить серйозно відчуються як в теорії, так і на практиці. Причина утрудненого розділення цих понять полягає в правовій традиції посткомуністичних держав, у якій глибоко вкорінилися постулати побудованого на позитивізмі соціалістичного права. Звичайно, тлумачення верховенства права і як правління закону (правління винятково за допомогою законів), і як забезпечення справедливості законів, і як неухильного їх дотримання [4, с. 11], має в собі раціональне зерно, проте вкотре невиправдано зближує його із змістом принципу верховенства закону.

В той же час серед досліджень верховенства права у правовій науці України є і такі, що привертають увагу з точки зору наближення нас до початку активного застосування цього принципу у правовій практиці. Зокрема вірною видається теза про те, що більш дієвим для практичної діяльності принцип верховенства права буде тоді, коли він пов'язуватиметься не тільки з абстрактною і досить суб'єктивною категорією справедливості та надто розпорошеним розумінням права, а, насамперед, з основними невідчужуваними правами людини, в яких матеріалізується ідея справедливості [5, с. 58].

Рабінович П. М. стверджує, що особливий соціальний феномен верховенство права — це взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація основоположних прав та обов'язків (тобто природних соціальних можливостей і необхідностей) людини, а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства [6, с. 22].

У пошуках оптимального тлумачення верховенства права слід взяти до уваги досвід західних країн. При цьому, наразі ставиться питання про те, чи є зміст цього феномену універсальним, що має значення для всіх

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

культур, або він може існувати й діяти виключно у рамках європейської культури, в якій він виник і успішно функціонує [7, с. 127].

Тут потрібно врахувати той факт, що й у країнах західного світу принцип верховенства права також має різні варіанти визначення та практику застосування, тобто він відповідає конкретним культурно-правовим традиціям окремих держав. Так, в англійській правовій системі принцип верховенства права тлумачиться наступним чином: право не може бути зведене до формальних велінь держави, і якщо такі веління недопустимо відхиляються від внутрішніх вимог («правил») права, то вони не можуть бути визнані і їх належить не застосовувати (відмінити) у суді [8, с. 244]. У Німеччині сучасний принцип верховенства права сформований Основним законом та підпорядковує позитивну законність гарантованим і реально діючим принципам і цінностям, серед яких закріплена у ст.1 Основного Закону ФРН людська гідність [9, с. 227].

Заслуговує на увагу з цього приводу позиція професора Максимова С., який говорить, що «верховенство права поки не вкоренилося у структурі буття українського народу, а має скоріше ідеологічний характер. Тому зміст цього феномену має потребу в постійному концептуальному уточненні, і особливо у філософському обґрунтуванні, що виражало б особливості певної культурної традиції» [7, с. 133]. Поділяючи цю позицію, на нашу думку, вірним кроком буде розробка власної вітчизняної теорії верховенства права, яка б базувалася на зарубіжному та міжнародному досвіді, але відповідала б культурно-правовим традиціям, що сформувалися у нашій державі.

У даному контексті варто також звернути увагу на такий міжнародний документ ООН як Декларація ради Генеральної асамблеї з питання верховенства права на міжнародному і національному рівнях. Одним із її

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

пунктів визнається важливість національної самостійності з питань верховенства права, зміцнення інститутів правосуддя і безпеки, до яких забезпечений вільний доступ і які враховують потреби і права всіх людей та зміцнюють довіру, заохочують соціальну єдність і економічне процвітання [10]. Ці положення хоча і мають досить загальний зміст, але все ж в якості основоположної ідеї окреслюють можливість і навіть необхідність побудови власної концепції верховенства права, яка б могла органічно вписатися в українську правову систему.

Виходячи із існуючих на сьогодні особливостей функціонування в Україні виконавчої та судової гілки влади, ми стверджуємо що чітке законодавче визначення змісту принципу верховенства права дасть в першу чергу суддям у процесі здійснення ними правосуддя більше можливостей для захисту прав та свобод людини та громадянина.

Окрім того, принцип верховенства права повинен бути узгоджений з усією системою принципів права в цілому. Вже згадуване нами не виправдане ототожнення його з принципом верховенства закону повинно бути подолане як на теоретичному так і на практичному рівні. Окрім того слід з'ясувати співвідношення принципів верховенства права та принципу справедливості, адже останній часто вважають елементом верховенства права. Також актуальним є визначення зв'язку між верховенством права і принципом правової визначеності, який тлумачать як чітке і однозначне розуміння правових норм, відсутність суперечностей між ними, неконституційність прогалін у законодавстві [11, с. 85].

Навіть за умови чіткого і зрозумілого викладення сутності принципу верховенства права на нормативному та доктринальному рівнях, залишаються проблеми які повинні бути вирішені з тим, щоб цей принцип став реальною основою правозастосування. Серед них чіткість та

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

зрозумілість вітчизняних законів, а також їх доступність та загальнообов'язковість. В цьому проявляється тісний взаємозв'язок верховенства права та закону, який не може ігноруватися, а повинен бути використаний для побудови правової держави.

Одним з принципових питань на шляху до забезпечення панування верховенства права у державі та суспільстві є незалежність судової гілки влади. Вона тісно пов'язана із чітким відокремленням гілок влади в цілому та дієвою системою стримувань та противаг, що унеможливила б поширення корупції у державних органах та судах. Зокрема, Козюбра М. вважає, що принцип поділу влади охоплюється верховенством права і є однією з вимог, які дають досить повне уявлення про зміст, спрямованість та умови забезпечення феномена верховенства права у сучасному суспільстві [12, с. 45]. І дійсно, жодна країна, де принцип верховенства права отримав реальне втілення не має такої слабко розвиненої системи стримувань та противаг як Україна сьогодні. Проте впевненість у тому, що наша держава знайде вирішення цієї проблеми заснована на вже здійснених нею кроках у цьому напрямі і на загальній тенденції збільшення інтересу до концепції верховенства права як серед теоретиків, так і серед практиків.

Окрім того, багато науковців небезпідставно пов'язують реалізацію принципу верховенства права із створенням суду присяжних. Так, функціонування цього інституту на думку Рожної В. В. є яскравим проявом реалізації верховенства права, свідченням розширення меж права за рамки формальної законності. Його діяльність за своїм змістом враховує не тільки норми права (формальну законність), а й ті правила поведінки, що не стали вимогою держави, однак властиві суспільству на цей час, визнані та поважаються ним, тобто відображає розуміння права як

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

специфічної соціальної реальності [13, с. 384]. Тут слід зазначити, що Україні варто більш уважно дослідити досвід західних країн у цій сфері і виробити власну сучасну і актуальну концепцію, адже вже стало очевидним, що бездумне поєднання радянських і європейських традицій у питанні запровадження суду присяжних є неефективним.

Ще одним наріжним каменем на шляху до застосування верховенства права в Україні є неефективна система виконання судових рішень. Судове рішення – це індивідуальний правовий акт, легітимність якого після набрання ним юридичної сили і обов'язок його виконати відповідними особами є неоспорюваними. Тому повага до судових рішень як носіїв правових норм є проявом поваги до права в цілому і є атрибутом ідеї верховенства права [13, с. 38]. Ми стверджуємо, що ця проблема є одним із найбільш негативних факторів у процесі впровадження верховенства права у життя суспільства та держави, а також найбільшим свідченням того, що верховенство права на сьогодні в Україні не діє. Це показник ефективності всієї судової гілки влади, її здатності захищати ідеали та цінності правової держави та громадянського суспільства.

Таким чином, верховенство права є необхідною умовою функціонування держави. Проте щоб стати дієвим інструментом демократичного розвитку у руках тих, хто в нашій країні застосовує право цей принцип повинен отримати більш чітке доктринальне і нормативне вираження. При побудові концепції верховенства права необхідно враховувати досвід як вітчизняних, так і зарубіжних наукових досліджень. Важливо прагнути не до бездумного запозичення здобутків західної цивілізації у цій сфері, а до розробки власної теорії, що буде відповідати українській культурно-правовій традиції. В цьому контексті окрім визначення поняття верховенства права, необхідно також знайти місце

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

цьому принципу у системі інших правових основоположних засад, подолати всі потенційні суперечності. Лише таке чітко визначене положення верховенства права у правовій системі України відкриє йому шлях до панування у правозастосовній діяльності державних органів та суду.

Говорячи про важливість застосування принципу верховенства права у правосудді не слід уникати питань, які назрівали у цій сфері уже давно. Серед них проблема незалежності судової влади, впровадження суду присяжних, виконання судових рішень та інші. Без комплексної роботи по їх вирішенню неможливе впровадження верховенства права як у суспільне та державне життя в цілому, так і в правозастосовну практику зокрема.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV 282 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15>.
2. Рішення Конституційного Суду України [Електронний ресурс] / Конституційний Суд; Рішення, Окрема думка від 02.11.2004 № 15-рп/2004 – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.
3. Оборотов Ю. Верховенство права як шлях до правової гармонії в Україні / Ю. Оборотов / Вісник Національної академії прокуратури України. – №4. – 2008 р. – С. 5-11.
4. Кузьмін Р., Юлдашев О. Складові принципу верховенства права / Р. Кузьмін, О. Юлдашев / Вісник національної академії прокуратури України. – №1. – 2011. – С. 5-12.
5. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування. / С. В. Серьогін // Монографія. – Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2014. – 124 с.

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

6. Рабінович П. М. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. М. Рабінович // Право України. – №3. – 2010. – С. 19-23.

7. Максимов С. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе / С. Максимов / Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 127-134.

8. Верховенство права как фактор экономики / международная коллективная монография; под. редакцией Е. В. Новиковой, А. Г. Федотова, А. В. Розенцвайга, М. А. Субботина. – М. : Мысль, 2013. – 673 с.

9. Мелешевич А., Яремко Т. Підходи до визначення поняття верховенства права: в пошуках консенсусу? / А. Мелешевич, Т. Яремко // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 221-231.

10. Декларация совещания на высоком уровне Генеральной Ассамблеи по вопросу о верховенстве права на национальном и международном уровнях [Електронний ресурс] / Принята резолюцией 67/1 Генеральной Ассамблеи от 24 сентября 2012 года / Режим доступа: http://www.un.org/ga/documents/decl_conv/declarations/ruleoflaw2012.shtml.

11. Савчин М. В., Марчук Р. В. Основні принципи діяльності Конституційного суду України / М. В. Савчин, Р. В. Марчук // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 83-89.

12. Козюбра М. Верховенство права і Україна / М. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 30-63.

13. Рожнова В. В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження / В. В. Рожнова // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4. – С. 381-387.

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

Крижова О. Г.

Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти

У статті проаналізовано основні проблеми пов'язані з визначенням поняття верховенства права. З'ясовано, що однозначне, лаконічне та чітке тлумачення принципу верховенства права, а також його місця у системі принципів права сприятиме впровадженню верховенства права у правозастосовну діяльність. Наголошено на необхідності детального дослідження питань незалежності судової гілки влади, створення суду присяжних, підвищення ефективності виконання судових рішень як таких, що сприятимуть встановленню панування верховенства права у правозастосовній діяльності суду.

Ключові слова: верховенство права, правозастосовна діяльність, принципи права.

Крыжова О. Г.

Внедрение принципа верховенства права в правоприменительную деятельность: концептуальные аспекты

В статье проанализированы основные проблемы, которые связаны с определением понятия верховенства права. Выяснено, что однозначное, лаконичное и четкое толкование принципа верховенства права, а также его места в системе принципов права будет способствовать внедрению верховенства права в правоприменительную деятельность. Отмечена необходимость детального исследования вопросов независимости судебной ветви власти, создание суда присяжных, повышение эффективности исполнения судебных решений, которые будут

▪ Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.

способствовать установлению господства верховенства права в правоприменительной деятельности суда.

Ключевые слова: верховенство права, правоприменительная деятельность, принципы права.

Kryzhova O. V.

The introduction of the rule of law into the enforcement activity: conceptual aspects

The main difficulties caused by the definition of the notion of rule of law are analyzed in the article. It is found out that monosemantic, laconic and precise interpretation of the principle of the rule of law, and also its place in the system of the principles of law, will contribute to the introduction of the rule of law into the enforcement activity. The author emphasizes the necessity of a detailed research of the issues of independence of the judiciary, creation of a jury trial, increase of effectiveness of court decisions completion, which will contribute to the establishment of supremacy of the rule of law in the enforcement activity.

Key words: rule of law, enforcement activity, principles of law.

-
- Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти / О. Г. Крижова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kohdka.pdf>.